

Járdányi, Kodály, Szabó és a magyar lélek

I.

Járdányi Pál már gyermekként bekerült-belépett Kodály Zoltán búvőkörébe. Tízéves korától a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium diákjaként részt vállalt az iskola zenééletében, melyet Rajeczky Benjamin irányított. 1933-tól volt Kodály-tanítvány, Kodály kórusműveinek kiadója és a kórusmozgalom egyik vezére, Bárdos Lajos tanította zeneszerzésre. Tizenhat évesen felvették a Zeneművészeti Főiskola hegedű és zongora szakára, az érettségit követően pedig Kodály zeneszerző-iskolájába.¹ Ezzel párhuzamosan beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára is, hogy a népzene zeneszerzői feldolgozása mellett annak kutatására is felkészüljön a néprajztudomány metodikájának elsajátításával, és így mindkét területen követhesse mesterét.

Kodály híveként a háború éveiben Járdányi nem rejtette véka alá németellenes, nemzeti-függetlenségi gondolkodását. Ez a kiállás nem volt veszélytelen. Állítólagos szovjetbarát kijelentések és kommunista kapcsolatok miatt 1943 elején feljelentés nyomán rendőrségi vizsgálat indult Járdányi és zenész, valamint bölcsész baráti körének tagjai ellen. A kihallgatások őszig elhúzódtak, de a feljelentőn kívül senkitől nem sikerült terhelő adatokhoz jutni. Sőt a többség igyekezett ellenérvekkel megingatni a vádak. Veress Pál, néprajz szakos kolléga, később neves festő így vallott: „Járdányit régóta ismerem, már gimnazista korában is szélsőséges nacionalistának ismertem. Ezen a beszélgetésen Járdányi mondott valamit Józsi bácsiról [Sztálin], de a kijelentés szavaira nem emlékszem, de határozottan állítom, hogy ez tréfás kijelentés volt.”² Veress nyilván azért állította be „szélsőséges” nacionalistának Járdányit, hogy mentesítse a kommunista rokonszenv gyanújától. 1944 márciusában, a Forrásban Bartók Béla születésnapját köszöntve Járdányi magát ki nem tett idézőjelek között nacionalistának nevezte, a kodályi minőségi nacionalizmus értelmében:

1 Az életrajzi adatok forrása: Kecskeméti István: *Járdányi Pál*. [=Mai magyar zeneszerzők.] (Budapest: Zene-műkiadó, 1967.), Kusz Veronika: *Járdányi Pál*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők* 32.] (Budapest: Mágus, 2004.) 1940 őszétől Kodályt szabadságolták a Zeneművészeti Főiskolán, növendékei Siklós Alberthez kerültek. 1942 tavaszán, Siklós váratlan halála után Kodály visszatért, és lediplomáztatta Járdányi évfolyamát.

2 Lásd ehhez: Tallián Tibor: „1956 – az Elek utcától az Eötvös utcáig.” In: Gyarmati György–Péteri Lóránt (szerk.): *1956 és a zenei élet. Előzmények, történések, következmények*. (Budapest–Pécs: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz, 2019.) 25–75., 63.

A nacionalizmus korát éljük. Legyünk valóban nacionalisták, és halljuk meg a világégés nagy zajában azokat a hangokat is, amelyek múlhatatlanok és örökké csak dicsőséget szerezhetnek a magyarságnak.³

Egy évvel később, 1945. március 4-én már a Szabad Szóban, a Nemzeti Parasztpárt lapjában sürgette Bartók Béla hazatérését. Az ifjú bölcseész-zeneszerző, akit az újság 1946. június 8-án „belső munkatársának” titulált, midőn hírt adott tanári kinevezéséről a Zeneművészeti Főiskolán, 1947 őszéig képviselte a hasábokon Bartók ethoszát és Kodály zenepolitikai nézeteit. Kilépve a Szabad Szó kötelékéből, egy évadon át a Zenei Figyelő rovatot gondozta a Válaszban, vagyis a klasszikus hangverseny- és operakritikusi tollat forgatta, és nem foglalkozott zenei társadalompolitikával. Később a Zenei Szemlében olvashatták „J. P.” monogrammal jelzett hangversenybeszámolóit és szakcikkeit a szolfézs- és zeneelmélet oktatásáról a Zeneművészeti Főiskolán; akkor is megmaradt a Kodály kezéből átvett kaptafánál, ha vitacikket írt (hozzászólás a zenei reformhoz).⁴

Am legsürgősebb feladatának bizonyára a visszatérést tekintette a kissé beporosodott zeneszerzői műhelybe. Nem eshetett jól neki, hogy 1947. június 22-én az *Új szerzők-új művek* szerény koncertciklusát recenzeálva Gaál Endre a kétfonórás Szonáta előadásáról csak annyit jegyzett meg a Magyar Nemzetben: „A választékos ízlésű Járdányi Páltól ma joggal várunk többet, mint a növendék-korból való, vizsgaelőadásról ismert Kétfonórás szonáta.”⁵ És ezt éppen akkor, mikor Járdányi új utakra lépett! A Vallás- és Köznevelési Minisztérium intézkései 1947 márciusában elhatározták a Bartók Béla Nemzetközi Zenei Verseny kiírását az év őszére, és Járdányi már akkor bizonyosan tervezni kezdte vonósnégyesét, amit októberben le is zárt. Addigi pályájának legnagyobb zeneszerzői sikerét aratta vele: megosztott második díjat nyert a Bartók Fesztivál zeneszerzőversenyén (első díjat nem adtak ki) – igaz, csak 1948-ban, mert a fesztivált elhalasztották. A nagyszabású kamaramű után Járdányi teljes értékű zenekari szerzeménnyel kívánta gyarapítani műjegyzékét. A *Divertimento concertante* a kézirat forrásokon látható évszámok és a családi levelezés adatai szerint 1947 és 1949 között készült.⁶ Szerzeményét Járdányi benyújtotta a Fővárosi Zenekarhoz, s az akko-

3 Járdányi Pál: „Néhány szó Bartók Béláról”. *Forrás* II/10 (1944. október): 237–238. Gyűjteményes kiadása: Berlász Melinda (közr.): *Járdányi Pál összegyűjtött írásai*. ([Budapest:] MTA Zenetudományi Intézet, [2000].) 159–160., 160.

4 Járdányi Pál, „Szolfézs és zeneelmélet.” *Zenei Szemle* (1948. január): 323–327. Gyűjteményes kiadása: Berlász, Járdányi írásai, i.m., 225–230.

5 Gaál Endre: „Két kamarazene bemutató.” *Magyar Nemzet* III/139 (1947. június 22.): 4.

6 Kecskeméti és Kusz Járdányi-monográfiáinak adata szerint a *Divertimento* komponálását Járdányi már 1942-ben elkezdte. Kecskeméti, i.m., 23.; Kusz, i.m., 9. Breuer János ezt az adatot 2000-ben kicirkalmazta, kissé bizonytalanul azt állítva: „Zeneszerzői diplomamunkája a *Divertimento concertante* lehetett.” Valamivel lej-

riban szokásos, dicséretes rend szerint Somogyi László vezető karmester a művet előadásra elfogadván, 1951. március 2-án a közönség tetszése mellett a Városi Színházban be is mutatta.⁷ A sikeres premier nyomán Járdányi felajánlotta első nagyobb szabású zenekari művét az év őszére tervezett I. Magyar Zenei Hét műsorára. Szeptemberben a Magyar Zeneművészek Szövetségének elnöksége „a hajnalig tartó válogató ülések”⁸ egyikén elfogadta és kitűzte a kompozíciót a Zenei Hét második, 1951. november 20-án, kedden este esedékes zenekari hangversenyére. El is hangzott a hangverseny második részében, ezúttal Ferencsik János vezényletével, és az egyetlen megjelent, régimódi kritikában meg is kapta érte a kijáró egyetlen, semlegesen elismerő jelzőt: „A műsor második felében Járdányi Pál nagyigényű »Divertimento concertante« című műve és Szervánszky Endre Kossuth-díjjal kitüntetett »Honvéd kantátája« hangzott el.”⁹ Ennél többre ilyen terjedelmes műsorú koncert után aligha számíthatott.

Látszólag tehát minden rendben volt. A Magyar Nemzet gyanútlan kritikusja nyilvánvalóan nem volt jelen a koncert előtti délelőttön a Zenei Hét ideológiai nyitőeseményén, és lapzártáig nem értesült sem ő, sem a felelős olvasószerkesztő a botrányról, melyet a renitens ifjú zeneszerző ott kavart. A Zeneakadémia Nagyterme *großer Bahnhof* képét mutatta: megjelent a kultúrpápa, Révai József népművelési miniszter, Jánosi Ferenc miniszterhelyettes, Csillag Miklós, a minisztérium főosztályvezetője, a külföldi delegáltak, zeneszerzők, előadók és egyéb kiválóságok.¹⁰ Kodály nevét a sajtó nem említi a jelenvolt notabilitások közt. Távolmaradása nem lehetett véletlen: az előadás és vita várható tematikája valószínűleg nem töltötte el osztatlan örömmel. Az

jebb kiegészítőleg hozzáfűzi: „1942-ből való zenekari műve, a Divertimento concertante, melyen 1948-49-ben javíttatott.” Breuer János: „»Házának rendületlenül...« Járdányi Pál születésének 80. évfordulóján.” *Muzsika* XLIII/1 (2000. január): 4–7., 4.–5. A források egybehangzóan cáfolják ezeket a feltételezéseket. Járdányi Gergely szíves közlése szerint a *Divertimento* 1. tételének particella-fogalmazványára az első tétel végén Járdányi a következő dátumot jegyezte be: „Debrecen, Bp., Balatonyörök / 1947. jan. – 1948. jún. 25.” A 2. és 3. tételnek nincs fogalmazványa a hagyatékban. Az autográf partitúra végén a szokott helyen és módon olvasható dátum: „1947.-49.” Járdányi Pál 1948. október 12-én szüleinek írott levelében többek között az alábbiakról számolt be: „Hamarosan elkezdem a zenekari darab hangszerelését. Mégsem írok hozzá negyedik tételt, elég három, csak az utolsónak a végét változtatom meg.” A levél a Járdányi-hagyatékban található.

7 „Somogyi László vezényelte a Fővárosi Zenekart s nagy sikert ért el a magyar bemutatóval is. Járdányi Pál Divertimento concertante-ja a Bartók kezdeményezte utat folytatja figyelemkeltő egyéni leleménnyel. Különös értéke művének a hangszerelési gondolatok gondos érvényesítése. A tehetséges komponista új alkotása eredményesen sorakozik az új magyar zeneművek mindjobban gazdagodó sorába, amely élénken bizonyítja, hogy soha még annyi új magyar szerzemény nem találta meg a kapcsolatot a hallgatósággal, mint napjainkban. A közönség sok tapssal fogadta a bemutatókat és mind Somogyi karmester avatott vezényletét, mind a zenekar alaposan felkészült, színes játékát.” N.N.: „Négy hangverseny.” *Kis Újság* V/55 (1951. március 7.): 7.

8 Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.) 312.

9 N.N.: „Megkezdődtek az I. Magyar Zenei Hét vitaülései.” *Magyar Nemzet* VII/271 (1951. november 21.): 5.

10 A „großer Bahnhof” német kifejezés jelentése: fellobogózott pályaudvar, vagyis ünnepélyes, díszes fogadtatás.

ünnepi hét folyamán két újság is közölte az Új Zenei Szemle megjelenés előtt álló novemberi számának tartalmát; a jegyzék élén mindkettőben „Hagyományaink. Kodály Zoltán cikke” szerepelt. Kodály adott is cikket a lapnak, egy újonnan felfedezett 19. század eleji magyar kottakiadvány elemzését: *Mihálovits Lukács három nótája*. Ennek summája félreérthetetlen óvást jelentett be az ismeretlen (nem létező) 19. századi hagyomány akkoriban erőltetett, de történeti tények által alá nem támasztott kultusza ellen:

Járjon elől az anyag mélyreható megismerése, arra épülhet minden egyéb. Az ismeretet megelőző vagy azt mellőző esztétizálás, agyaskodás, mint nálunk már nem egyszer, csak üres légvárakat építhet. Nagy munka vár itt még a kutatókra. De pontos végrehajtása nélkül csak szó-fia beszéd, amit e tárgyról ma mondhatunk.¹¹

Magyarországon minden rendszerben minden előfordulhat. Előfordulhatott az is, hogy az Új Zenei Szemle ünnepi száma nem jelent meg a Zenei Hét megnyitójára.¹² De a Zeneművész Szövetség szűk berkeiben nem lehetett titok, miféle üzenetet küld a lapban Kodály az újonnan előírt, „forradalmi” 19. századi nemzeti hagyomány ápolóinak. Nem zárható ki, sőt valószínűsíthető, hogy szokottnál is élesebben megfogalmazott elítélő véleménye ismeretében éppen azok a tanítványai kérték, hogy maradjon távol az őt közvetlenül érintő diskurzustól, akikre a rendezők az egyház ügyvédjének szerepét osztották. Az egész valóban úgy folyt, mintha a megszólalók rituálisan rögzített szövegeket olvastak volna fel. Szabolcsi Bence *Intonáció, népzene és nemzeti hagyomány* címmel tartott előadást, melyet a terv szerint vitának kellett követnie. Szabolcsi, a Kodály-tanítványok első generációjának egyik vezéralakja, határtalan horizontú zenetörténeti körképének egy pontján – mintha csak rendelésre tenné – az *Ecclesia*¹³ nevében mondhatni előkészítés nélkül kijelentette:

Külön kellene beszélnünk a népi hangnemek kérdéséről. Az ötfokúság vagy a modalitás átvétele egy időben szinte kizárólagos kritériumként érvényesült a mű magyar voltának megítélésében. Pedig nem erről van szó; mindezek az elemek önmagukban elvont elvek, testetlen sajátosságok, ha nem kapcsolódnak a teljes magyar népzene, sőt a teljes magyar zeneiség élményszerű, összefoglaló valóságához. [...] Mi a magyar a zenében? Miből áll zenénk nemzeti jellege? Nyilván

11 Kodály Zoltán: „Mihálovits Lukács három nótája.” *Új Zenei Szemle* II/11 (1951. november): 5–8., 7. Gyűjtéményes kiadása: Bónis Ferenc (közr.): *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok* 2. (Budapest: Argumentum, 2007.) 271–273., 273.

12 Eöszte László feltételezése szerint november 20–21-én jelent meg. Eöszte László: *Kodály Zoltán életének krónikája* [=Nagy muzsikuskok életének krónikája 13. Napról napra...] (Budapest: Zeneműkiadó, 1977.) 234.

13 Az ἐκκλησία jelentése népgyűlés, az összehívottak gyűlekezete.

nem egyik vagy másik részletsajátosságból, hanem valamennyiből egyszerre. Ez az összessége minden magyar történelmi rétegnek, korszaknak és kultúrának: ez a magyar zenei hagyomány.¹⁴

Ezután Járdányi Pál, az utolsó növendékmenzédék tagja, mint *advocatus diaboli*¹⁵ – mintha felkészült volna rá, holott ez nem így volt¹⁶ – azon szavakkal válaszolt Szabolcsinak, melyeket Kodály a háború vége óta csak gondolt, de nem írt le és talán nem is mondott ki:

Mert: igaz, hogy a múlt századi zenénk is jellegzetesen magyar zene, de az is igaz, hogy a Bartók és Kodály által feltárt népzenei és megvalósított műzenei sajátosságok a *magyar lélek* [kiemelés tőlem] legmaradandóbb elemeit, az évszázadok folyamán csak külsőségeiben, de tartalmában alig változó tulajdonságait tükrözik. [...] Még néhány szót a pentatóniáról és általában a magyar népzene ősrétegéről. Gondolom, senki sem állítja, hogy a pentatónia az egyetlen magyar sajátosság, vagy hogy minden, ami nem pentatónia, nem magyar. Ugyanakkor azonban a magyar népzene egészét, vagy akár Bartók és főként Kodály művészetét vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy a pentatónia nem egy hangnem a sok közül, hanem olyan alaphangnem, olyan alapszín, mely átüt a diatonikus, sőt kromatikus dallamok sokaságán is.¹⁷

Járdányi nyilatkozatának azon kitétele, hogy a Bartók és Kodály által „megvalósított műzenei sajátosságok” a népzenehez hasonlóan közvetlenül tükröznék a „magyar lelket”, szellemi hűségéből fakadó kiegészítés volt, aminővel a tanítványok sűrűn éltek. Ilyesmit Kodály magától értődően soha nem írt le vagy mondott. Sokszor kifejtett tételét népzene és műzene kapcsolatáról úgy lehetne összegezni: a műzenének, ha magyar akar lenni, részesednie kell a *magyar lélek* legmélyebb és leghívebb kifejeződéséből, a népzeneből. Ez azonban önmagában nem biztosítja, hogy részesedik is a *magyar lélekből* – általában véve a lélekből. Ám a felszólamlás „törzsszövege” – hogy a népzene (azon belül a pentatónia) – a *magyar lélek* lényegi tulajdonságait tükrözi – nyilvánvalóan

14 Szabolcsi Bence: „Intonáció, népzene és nemzeti hagyomány.” *Új Zenei Szemle* II/12 (1951. december): 1–5., 4.

15 A δῖαβολος jelentése: aki ellenvetést tesz, átvitt értelemben „rágalmazó”.

16 1952. november 17-én szüleihez intézett levelében megemlékezett a plénum kezdetének egyéves évfordulójáról, és hozzáfűzte: „Akkor még nem tudtam, hogy célpont leszek.” Ezt és a később idézendő kiadatlan levelek másolatát Járdányi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre.

17 Járdányi Pál hozzászólása a „Vita az intonáció, a népzene és a nemzeti hagyomány kérdéseiről” című tanácskozáson: *Új Zenei Szemle* II/12 (1951. december): 5–10., 6.

Kodály mélyen átértzett meggyőződésén alapult, melynek körülbelül harminc helyen adott hangot kiadott írásaiban és majdnem ugyanannyi alkalommal feljegyzéseiben.¹⁸

Az olvasó bizonyára ismeri a vonatkozó helyeket eredeti formában és idézetként, s ha egyik-másik előfordulás elhalványult volna emlékezetében, felfrissítheti azt a *Visszatekintés* három kötetében. Ebben bizakodva magam lemondok az arrogáns próbálkozásról, hogy megkíséreljem tételről tételre interpretálni a *magyar lélek* jelentését Kodály kifejezésrendjében. Arra pedig végképp nem érzem magam hivatottnak és alkalmasnak, hogy a nyelvi fordulat általános eszmetörténeti jelentéseit keressem, legalább használatának a téma által kijelölt időhatárai között. Ám nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy felületesen bár, de kiaknázzam azt a hatalmas adatmennyiséget, amit az írott múlt digitális feldolgozása korábban elképzelhetetlen mélységben és szélességben áttekinthetővé tesz: az Arcanum Digitális Tudománytárban összegyűjtött periodikában nyomozást indítottam a „magyar lélek” jelzős szerkezet előfordulásai után.¹⁹

A gyors vizsgálat eredménye nem csupán a téma, de a konkrét személynek a témához való viszonya szempontjából is relevánsnak ígérkezett. Maga Kodály írta egyik önéletrajzi feljegyzésében: a sajtó kora gyermekkorától hozzátartozott a kulturális közeghez, melyben élt és mozgott: „Én 6 éves korom óta naponta végigolvastam a vezércikktől az apróhirdetésig a Budapesti Hírlapot és Magyar Hírlapot.”²⁰ Az 1891-től – tehát Kodály nyolcéves korától – megjelent Magyar Hírlapot az Arcanum még nem dolgozta föl. Hozzáférhetőek viszont a másik rendszeresen olvasott újság, Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjának évfolyamai. Ebben 1889. január 1. és 1900. december 31. között – tehát az ifjú Kodály Pestre költözésének évéig – a „magyar lélek” kifejezés

18 Jelentősebb helyek: Kodály Zoltán: „Nagyszalonta népdalkincse [1923].” Bónis, *Visszatekintés*/2, i.m., 99–101.; Uő.: „Mit akarok a régi székely dalokkal [1927].” In: Bónis Ferenc (közr.): *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok 1.* (Budapest: Argumentum, 2007.) 29–30.; Uő.: „A magyar népdal művészi jelentősége [1929].” Bónis, *Visszatekintés*/1, i.m., 33–35.; Uő.: „Zenei műveltségünk és a magyar népdal. Nyilatkozat [1930].” Bónis Ferenc (közr.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok 3.* (Budapest: Argumentum, 2007.) 24–26.; Uő.: „Százegy Magyar Népdal, Előszó [1929].” Bónis, *Visszatekintés*/1, i.m., 46–47.; Uő.: „Vallomás. Előadás a Nyugat-barátok Körében [1932].” Bónis, *Visszatekintés*/2, i.m., 487–492.; Uő.: „A magyar karének útja [1935].” Bónis, *Visszatekintés*/1, i.m., 51–55.; Uő.: „Magyarság a zenében [1939].” Bónis, *Visszatekintés*/2, i.m., 235–260.; Uő.: „A magyar dal jelentőségéről. Nyilatkozat [1939].” Bónis, *Visszatekintés*/3, i.m., 42.; Uő.: „A galántai dalosünnepen [1943].” Bónis, *Visszatekintés*/3, i.m., 503.; Uő.: „A magyar népzene [1937–1960].” Bónis, *Visszatekintés*/3, i.m., 292–372. Uő.: „Iskolai énekgyűjtemény [1943–1944].” Bónis, *Visszatekintés*/1, i.m., 131–136.

19 Tisztában vagyok vele, hogy a kifejezés használatának számadatai az egyes korszakokban a sajtótermékek számától is függenek. Összehasonlításuk eredménye tehát szigorú statisztikai módszertan szerint valószínűleg nem releváns. Persze az ellenvetésre azt is lehet válaszolni: az, hogy adott időszakban több újságot adnak ki, mely használja a „magyar lélek” kifejezést, a kiadói vállalkozás azon feltételezését tükrözi, hogy ilyen sajtótermékekre megnőtt az olvasói igény. Hozzáteszem még, hogy a számadatokat nem tisztítottam meg: csak alkalmasszerűen ellenőriztem, vajon különösen *lelkes* szerzők nem idézik-e meg a magyar lelket egyetlen cikkben többször is. Nem szűrtem ki a halmazokból a demográfiai szóhasználat eseteit sem: bizonyos számú magyar lélek stb.

20 Kodály Archivum, KA-DOBOZ 18/82.

131 előfordulását találja meg a kereső.²¹ Kodály iskoláskorának tizenkét éve alatt a keresés a teljes anyagban 1097 találatot eredményez. Az újságolvasó nagyszombati diák idiómakincsének tehát bizonyosan stabil részét képezte a „magyar lélek” stílusfordulat – legalábbis *passive*. Még sűrűbben telítődött a légkör, ha nem is *magyar lélekkel*, mindenesetre annak nyelvi másával az utolsó békeévek Magyarországon. A feldolgozott sajtóban évente két-háromszáz alkalommal idézték meg, tartósan emelkedő vagy súlylyedő tendenciát azonban nem tapinthatunk ki. A nagy fordulatot Trianon, a nemzettest szétdarabolása, az 1920-as évek politikai és gazdasági mizériáinak sorozata váltotta ki. A hivatkozások száma évről évre emelkedett, mígnem 1929-ben a *magyar lélek* már 1320 alkalommal kísérelt meg szárnyat bontani. Újabb – utolsó – fellángolását a nemzetrészek visszatérésének öröme és az azt kísérő szorongás idézte elő. 1939-ben 1973, 1942-ben 2412 említése tűnik föl a megnagyobbodott Magyarországon megjelent időszak kiadványokban. 1939-ben Magyar Lélek címmel népművelési folyóirat is indult Hankiss János szerkesztésében, mely 1944-ig élt.²² Első évfolyamának negyedik számába Bartha Dénes írt cikket – *Magyar nevelés – magyar népzene* címmel – Kodály koncepciójáról, Kodály nevének említése nélkül.²³ Külön *sine ira et studio* vizsgálatot érdemelne a zenei folyóiratok szóhasználata. Két lapra kerestem rá az adattárban. Az 1900-ban indult, három évet él Zenevilág mindössze kétszer idézte meg a magyar lelket. Annál többször, közel hetven alkalommal találkozunk vele A Zene című lap 1937-ben kezdődött utolsó korszakában. Ha nem is kizárólag, de nagyobb részben Kodály művészetének méltatása adja használatának apropóját. Ezen nem csodálkozik az, aki tudja, hogy a szerkesztést ebben az évben Horusitzky Zoltán vette át Siklós Alberttől.

Kodály maga attól az évtől kezdve vette föl a „magyar lélek” lexikai elemét publicisztikájába, hogy a *Psalmusszal* kilépett a nemzet és a világ nyilvánossága elé, és feladatot vállalt benne. Ennek fordítottja is igaz: művelődéspolitikai értelemben vett publicisztikát attól kezdve írt, hogy a szókapcsolat megjelent aktív nyelvi eszköztárában. Kizárólag a népzenével mint a nemzet reintegrációjának eszközével kapcsolatban használta, ismeretes módon kettős jelentéssel. A népzene *horizontálisan* a Trianon után határon kívül rekedt nemzetrészek és a maradék ország közötti nemzeti-lelki közösség bizonyítéka; kultusza az egység szellemi helyreállításának eszköze lehet (Nagyszalonta, székely dalok). *Vertikálisan* a népzene (mely történetileg nem csak a parasztoké), a nemzet eredendő kulturális egységének bizonyítéka és kulturális eszköz a nemzettagok

21 Ha nem is hat-, de tízéves korától valóban naponta végigböngészte a *Budapesti Hírlap* számait, 1890. január 31-én felkelthette figyelmét „G.” tárcája arról, ami az ő (Kodály) életének egyik nagy vállalása lesz: a magyar lélekből kisarjadó magyar dal támogatásáról és terjesztéséről. G.: „Magyar dal.” *Budapesti Hírlap* X/30 (1890. január 31.): 1–2.

22 A Magyar Lélek folyóirat kereshető feldolgozásáig sajnos még nem jutott el az Arcanum vállalkozása. A folyóirat teljes tartalma hozzáférhető: http://misc.bibl.u-szeged.hu/view/full_volume/Magyar_1=E9lek_3A_a_magyar_n=E9pm==0171vel==0151k_orsz=E1gos_foly=F3irata/.

23 Bartha Dénes: „Magyar nevelés – magyar népzene.” *Magyar Lélek* 1/4 (1939. április): 303–306.

szociális közösségének jövőbeni helyreállítására. Kodály nem zárkózott el a nyomatékos jelzők használatától a népzene jellemzésére (ősi, monumentális), de e jelzőkkel még olyan áttétellel sem jellemezte magát a nemzetet, mint Petőfi: „Magyar vagyok. Természetem komoly, / Mint hegedűink első hangjai.” Megengedhetetlen leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk: Kodály alapjában véve hangrendszerek és dallamstílusok sajátos, „nyelvyszerű” használatában látta megnyilvánulni a „magyar lelket”.

A pálya előrehaladtával a nemzeti lélek és a népzene objektív rendszertulajdonságainak összekapcsolása egyre kifejezettebbé vált. Ennek tudománytörténeti okaira később térünk ki, pontosabban később idézzük Kodály erre vonatkozó kiadatlan följegyzéseit. A nemzetpolitikai motívumokat ismerjük. Már az 1930-as évek elején megjelent, a német nemzetiszocializmus kulturális, majd politikai terjeszkedésének reakciójaként pedig egyre növekvő hangsúlyt kapott Kodály gondolkodásában a magyar zenei művelődési autarkia ideálja. A zenei önelvűség bizonyítékát és biztosítékát a magyarság Keletről magával hozott hagyományában látta. Erről tanúskodik 1935-ben lezárt, 1937-ben első kiadásban megjelent, majd 1943-ban átdolgozott monográfiája, *A magyar népzene*.²⁴ Általános bevezetés után a második fejezetben kezdi meg a tulajdonképpeni (paraszti) népzene tárgyalását *A népzene ősrétege* címmel, vagyis szándéka szerint történeti sorrendben. Néhány rövid bekezdés után alcím szakítja meg az előadást: *Kapcsolatok a rokonnépekkel*. Ebben a szakaszban csuvas és cseremis hangrendi és szerkezeti rokonságok bemutatásával nyer igazolást: az, hogy a közvetlen érintkezés a rokonnépekkel másfél évezrede megszakadt, de az ő zenéjüket jellemző, félhang nélküli ötfokú hangrendszer és a párhuzamos (kvintváltó) dallamszerkezet mégis jelen van a magyar népzeneben, nem jelenthet mást, mint hogy ez képezi a magyar népzene ősrétegét. A mű így foglalja össze a népzene tudományi felismerésből levonható magyarságtudományi következtetést:

E szívós ragaszkodás is amellet tanúskodik, hogy az ötfokúság a magyar lélek ősi, ösztönös zenei kifejezőmódja. Ezért nem tudta eltörölni európai hatás, beolvasás, vérkeveredés, s az újabb, többé-kevésbé idegen hatásokat magába fogadott műdal befolyása.²⁵

Lényegileg változatlanul képviselte ezt az álláspontját *Magyarság a zenében* című dolgozatában, amely az 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent, *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben látott napvilágot, úgyhogy álláspontját a literátus értelmiség

24 Kodály Zoltán: „A magyar népzene.” Első kiadása: *A magyarság néprajza IV.* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 19371 és 19432.) Gyűjteményes kiadása: Bónis, Visszatekintés/3, i.m., 292–372.

25 Kodály, *A magyar népzene*, i.m., 329.

szélesebb körei is megismerhették.²⁶ A tanulmány párját – *Mi a magyar a zenében?* – az Apollo folyóiratban közölte, ugyancsak 1939-ben.²⁷ Az elegáns folyóiratot a budapesti egyetem frissen végzett bölcsészhallgatói adták ki a közép-európai humanista eszme ápolásának céljával. E célkitűzéssel összhangban Kodály programatikusan, a jelen s a jövő felé forduló gondolatokat fogalmazott meg cikkében. Két kottapéldát is közölt, mindkettőt a magyar népzene pentaton ösrétegéből, és így kommentálta őket:

Van a magyarságnak sokféle dala, de ez a fajta sehol sem hiányzik, ahol gyökeres magyarság lakik. [...] Mit vallanak e nyomok? Azt, hogy a magyarság lelki alapja ezer év alatt sem változott, hogy a másféle népekkel való érintkezés nem ingatta meg eredeti zenei rendszerét, nem változtatta meg zenei gondolkodását.²⁸

A „budapesti tavasz”²⁹ csalfa sugára Kodályt a művelődés- és tudománypolitikában a korábinál hasonlíthatatlanul tágabb – országos, majd globális – terekre delegálta. Ezer dolga közt távolról sem tekintette utolsónak a kicsiny és serdültebb gyermekek zenei nevelését, a háborús évek műhelymunkája során Ádám Jenővel közösen kidolgozott munkaterv szellemében az ötfokúságra alapozva. Pedagógiai művek és gyakorlatok százait írta annak bizonyítására, hogy „a magyar gyermek számára az ötfokú zene olyan mint az anyatej”.³⁰ De mint ez az *Ötfokú zene* I. füzetének utószavából idézett félmondat sejteti, a pentatónia – és általában a magyar népdal – központi helyét és pedagógiai funkcióját taglalva szóhasználatuk az új politikai korszakban megváltozott. 1946-ban még előadásszövegként jegyezte fel alaptételét a magyar szellemű iskolai énektanításról, benne az évtizedek során többször ismételt mondattal: „A magyar lélek dalokban kifejeződő része semmi mással nem pótolható és mindenkinek hozzáférhető.”³¹ Kétséges, hogy ebben a formában elmondta-e a vitaindítót; mindenesetre 1945 után kiadott írásaiban a „magyar lélek” kifejezés akár a magyar népzenevel összefüggésben, akár ezen az összefüggésen kívül, egyszer s mindenkorra eltűnt Kodály nyilvánosan képviselt

26 Kodály Zoltán: „Magyarság a zenében” Első kiadása: Szekfü Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1939.) 379–418. Gyűjteményes kiadása: Bónis, Visszatekintés/2, i.m., 235–260. A tanulmánykötet előzményeire és funkciójára még visszatérünk.

27 Kodály Zoltán: „Mi a magyar a zenében.” *Apollo* (1939): 97–102. Gyűjteményes kiadása: Bónis, Visszatekintés/1, i.m., 75–80.

28 I.m., 76.

29 Breuer János *Negyven év magyar zenekultúrája* első alfejezetének címe, utalással Máriássy Félix 1955-ben készített filmjének címére. Breuer János: „Budapesti tavasz 1945.” In: Uő.: *Negyven év magyar zenekultúrája* (Budapest: Zeneműkiadó, 1985.): 43–71.

30 Kodály Zoltán: „Ötfokú zene. Utószó az I. füzetéhez [1945].” Bónis, Visszatekintés/1, i.m., 166–167., 166.

31 Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai.* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, [1993].) 115.

érvrendszeréből.³² Jellemző a váltásra a hároméves terv meghirdetésekor *Százéves terv* címmel megjelentetett programcikk, mely ironikus-provokatív hangnemben válaszolt a politikai megrendelésre. Ortutay Gyulának, az általa etnográfusként sem különösebben nagyra tartott művelődési miniszternek intranzigens modorban üzenté:

Az ötfokúság nemcsak „egy szegmentuma” a népdalkincsnek, hanem kellős közepe: magja, centruma a *magyar zenei szemléletnek*. Minden egyéb körülötte helyezkedik el többé-kevésbé koncentrikus körökben, egyre távolabb a központtól. Éppen felfedezése előtt hányódtunk különféle szegmentumokon, nem érezve, hol a közepe. Zenében, mint a nyelvben is, csak *hungarocentrikus kiindulással* kezdhetjük ésszerűen a nevelést [kiemelések tőlem].³³

Vajon miért tekintett el Kodály 1945 után a két háború között gyakran és egyre konkrétabb értelemben használt „magyar lélek” metonímia nyilvános használatától? Az egyik ok talán a kilépés a nemzetközi zenei nevelés porondjára. Eredendően tisztában volt a pentatónia általános, nemzettől független pszichológiai értékével a zenei nevelés kezdeti időszakában. Így írt erről az 1946-os előadás-tervezetben: „Általános pszichológiai-pedagógiai [szempont]: ötfokúság-gal [való] kezdés. Ádám-módszer. [...] Ha nem volna, ki kellene találni.”³⁴ Néhány héttel később Londonban Kabos Ilona két ízben is játszott nyilvánosan a *Gyermektáncokból*, és a visszhang ismét meggyőzhette Kodályt arról, amit egyébként is tudott, hogy az ötfokúság az *angol lélektől* sem áll távol,³⁵ s hogy a pentatóniából kiinduló Kodály–Ádám-módszer döntő módon hozzájárulhat az univerzális „emberi lélek” zenei neveléséhez.

A *magyar lélek* kifejezés visszavonásának negatív oka is lehetett. Közéleti funkcióiban Kodály rendszeresen találkozott a politikai elit vezető személyiségeivel, köztük Rákosi Mátyással már 1945. június 2-án.³⁶ A velük folytatott beszélgetések hamar meggyőzhették arról, hogy a *magyar lélek* rekultivációja az ősi népdal jegyében nem

32 Az egyetlen általam ismert kivétel: „[Haydn] Egészséges realizmusa visszhangra talált a rokon magyar lélekben.” Kodály Zoltán: „Megnyitó beszéd a Haydn emlékének szentelt I. Budapesti Nemzetközi Zenetudományi Konferencián.” Bónis, Visszatekintés/2, i.m., 408–409., 408.

33 Kodály Zoltán: „Százéves terv [1947].” Bónis, Visszatekintés/1, i.m., 207–209., 208. 1966-ban Kodály látszólag visszavonta, valójában megerősítette húsz évvel korábbi cikkének iróniáját: „Ezért neveztem ezt *Százéves tervnek*, amit ostoba emberek akkor iróniának véltek. Mintha azt akartam volna mondani: száz év kell ahhoz, hogy művelt ország legyünk. De valóban, száz évnél hamarabb nem is várom, nem is remélem, hogy elérjük: minden faluban ilyen iskola legyen, mint itt.” Kodály Zoltán: „A dunapataji művelődési ház avatásán [1966].” Bónis, Visszatekintés/3, i.m., 221–222., 222.

34 Kodály, Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers, i.m., 114. Kodály vázlatát Vargyas Lajos kiegészítéseivel közlöm.

35 Kodály Zoltán: „Londoni rádiónyilatkozat [1946].” Bónis, Visszatekintés/1, i.m., 194–196., 196.

36 „Emlékeztető a Rákosi Mátyásnál megtartott értekezletről (1945).” In: Tallián Tibor: *Kodály párbeszédei 1945–1967*. Kiállítási katalógus. (Budapest: Kodály Archivum, 2018.) 58–59.

szerepel azon beszélgetőtársainak ideológiai prioritásai között, akiknek politikai túlhatalma a kezdet kezdetétől világos volt minden megfigyelő előtt. Tudomásul vette a helyzetet, és a zenei nevelés gyakorlati – a „zeneoktatás reformjának” 1949-es meghirdetésétől kezdve elsősorban intézményi – kérdéseire összpontosított. Akadt számára feladat ott is épp elég.

Kodály személyes tartózkodását a „magyar lélek” szófordulattól nem tekinthetjük jellemzőnek az 1944–1945-ös megpróbáltatások után újraéledő magyar közéletnek azon szeletére, mely egyáltalában kezdeni tudott és akart valamit a lélek bármi értelemben vett fogalmával a jelen s főképp a jövő bizonytalansági tényezői közepette. A magyar nyelvű sajtó digitálisan feltárt hányadában a keresőkifejezésre érkező találatok száma a háborús évekhez képest ugyan töredékére fogyott, de nem nullázódott le teljesen. Az 1946. naptári év áttekintése 180 találatot ad, melyek tekintélyes részét persze a demográfiai vagy statisztikai értelemben vett magyar lelkek teszik ki (lélekszám). Néplélek-nemzeti lélek konnotációval, pozitív fogalomként az esetek döntő többségében – ha nem is kizárólagosan – a népi, paraszt- és kisgazdapárti, keresztény és vidéki sajtóban sűrűsödik a szókapcsolat, magától értődően minden agresszív politikai színezet és tartalom nélkül, sokszor naivan, mint a Néptanítók Lapjának utódaként 1945-ben indult Köznevelés levelezőjénél, Rápolthy Viktor jászberényi kántortanítónál, aki *A magyar lélek nevelése* címmel közölt kéthasábos episztolájában kilenc alkalommal veszi tollára.³⁷ A nevelés tematikai körében természetyszerűen megjelenik a zene is: „Nyelvünk mellett zenénk, dalunk a legkifejezőbb ereje lelki alkatunknak. Népiskoláinkban nem is szabadna mást, csak népdalt tanítani.” Az elvetett kodályi mag a gimnáziumokban is csírázni látszott:

A ballagásnak ősi tradíciója van a magyar diákeletben, csak az a kár, hogy a német áfium még ezen a téren is éreztette hatását. A régi, magyar diáknóták helyett egy hamis szentimentalizmussal telített idegen dalt hozott divatba a magyar diákság körében is a germán propaganda, a „Ballag már a vén diák”-ot, amelynek szövege is, dallama is merőben idegen a magyar lélektől. A szegedi diákság körében megindult a mozgalom a giccses német műdal kiküszöbölése érdekében. A cél az, hogy minden iskola megtalálja a magyar népdalok hallatlanul gazdag kincstárában azt a dalt, amely méltó kísérője lesz búcsúzó diákjai hagyományos ballagásának.³⁸

A népdal és a *magyar lélek* kapcsolata a művelődési és nevelési tárgyú híradásokban rendre visszatér. Az írók stílusa többnyire lelkesen romantikus, de a népdal, melyben

37 Rápolthy Viktor: „A magyar lélek nevelése.” *Köznevelés* II/7 (1946. április 1.): 20–21.

38 Sz. L.: „Ballagás.” *Szegedi Népszava* II/96 (1946. április 30.): 3. Hasonlóképpen a makói gimnázium diákjai, akik a Vén diák... helyett „a magyar lélek gyönyörű virágait szedegetik egy dalsokorba össze.” N.N.: „Ballag már a vén diák...»” *Makói Népiújság* II/102 (1946. május 10.): 4.

tükröződni látják a magyar lelket, legalábbis szóban immár az új, kodályi felfogásnak felel meg, beleértve a szociális felhangokat is. Idézzük a Szabad Föld kolumnistáját, aki jól ismeri a maga Kodályt: kiemeli a népdal ősiségét, és szembeállítja az „úri osztály” zenéjének németes irányával:

A falusi nép művészete tele van szebbnél-szebb dalokkal és táncokkal. Ezek közül nem egy még a honalapítás előtt keletkezett [...]. Úri osztályunk mégis nem sokra becsülte, sőt lenézte az ősi magyar léleknek ezeket a szép megnyilatkozásait.³⁹

S ha így a névtelenek, csak természetes, hogy nem kívántak elmaradni tőlük a *nevesek* sem, mint Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt elnöke, aki a párt hivatalos lapjában „népi kultúrpolitikát” követelő vezércikkének negyedik, leghosszabb pontjában szinte paródiáját adta a Kodály által felállított nemzeti zenei kórismének: „Odajutottunk ezzel a zenei fertőzettel, hogy a fiatal anyák gyermekeik bölcsője felett nem a magyar lélek igazi dalait, hanem a »Schneider Fáni«-kat és a XXXVI. Rácz Lacik szerzeményeit dúdolják...”; valamivel lejjebb a dalárdák is megkapják a magukét: „az igazi magyar dallamok lelke, szépsége, népi bája elvész a német dalárda-rendszerben.”³⁴⁰

A Szabad Szó annál is nagyobb örömmel hozta a pártelnök kifakadását, minthogy annak iránya tökéletesen egyezett a lap zenei rezidense által képviselt állásponttal. Járdányi Pál már 1945 őszén tollat ragadott a kodályi zenei nevelés ügyének képviselőjében. November 8-án az *Iskolai Énekgyűjtemény* megjelenéséről adott hírt. A cikk olyannyira híven – mintegy szó szerint – közvetíti az énekeskönyv szerkesztőjének szándékait, mintha Kodály Járdányinak átadott írott nyilatkozata rejtőzne mögötte: „A város gyermeke pedig zsenge éveiben kapja meg azt, amit később már nem tud megtanulni: a zenei anyanyelvet. A nemzeti kultúrához hűtlen várost így visszahódíthatja a magyarság, s lelkét közelebb fűzheti magához a falu.”³⁴¹ Nem ez volt az egyetlen alkalom, hogy Járdányi a Mester nézeteit képviselte a nyilvánosság előtt. Lelkesedése nem volt mentes némi fiatalos dogmatizmustól, amivel olykor akaratlanul parodisztikus fénybe állította a pentatónia ügyét, s ezzel bizony a *magyar lelket* is:

A rádió új szünetjele. Nem lehetne magyar a Magyar Rádió szünetjele? Nyelvünkön kívül muzsikánk az, amelyben leginkább megőriztük a *magyar lélek* sajátos vonásait [kiemelés tőlem]. Mégis, mi történik: Egy évtizedes bécsi harangjáték majd a Rákóczi indul és a Tyukodi pajtás sikertelen próbálkozásai után az új

39 N.N.: „Most egy éve halt meg Bartók Béla a magyar népi kultúra apostola.” *Szabad Föld* II/40 (1946. október 6.): 9.

40 Veres Péter: „Népi kultúrpolitikát!” *Szabad Szó* XLVIII/276 (1946. december 8.): 1.

41 Járdányi Pál: „Út a magyar zenei műveltség felé.” *Szabad Szó* XLVII/184 (1945. november 8.): 4. Gyűjteményes kiadása: Berlász, Járdányi írásai, i.m., 191–192., 192.

magyar szünetjel a hármashangzatok idegen világát tükrözi ahelyett, hogy a pentatónia szövetéből vágna ki valamit, akár egy népdalrészletet, akár egy rövidke fordulatot mestereink műveiből.⁴²

A Rádió műsora néhány hónappal később másodszor is annyira föl paprikázta a fiatal népi zenepolitikust, hogy szükségét látta leírni: „A magyar népdal igazában népünk hangja, benne tükröződik népünk lelke. Belőle hűségesebben megismerhetjük a *magyar lelket*, mint tudákos tudományos elemzésekből [kiemelés tőlem].”⁴³

Járdányi az 1946-os évben folyamatosan figyelemmel kísérte a magyar zeneéletet; ezen belül néhány nagyobb lélegzetű publicisztikában az iránymutatás szándékával közvetítette a – részben ismert, részben sejtethető – kodályi álláspontot, illetve vont le abból zene-, sőt társadalompolitikai következtetéseket: „Népi zene, népi politika” (1946. március 17.),⁴⁴ „Parasztfiúk munkásindulót” (1946. június 9.),⁴⁵ „Zenei razzia Budapesten II: Látogatás egy középiskolában” (1946. július 7.).⁴⁶ A Váli úti polgári iskolás fiúk énekóráján még találkozhatott a *magyar lélekkel*, de az olvasók előtt nem lebbentette föl fátylát. Ellenkezőleg, megkísérelt róla az újságban a lehető legszakszerűbben informálni. Működésének utolsó hónapjaiban, 1947 első félévében ritkán hallatta hangját a Szabad Szóban, ugyancsak kodályi, de nem közvetlenül népzenei témában: néhány alkalommal a könnyűzene túlsúlya ellen emelt szót rádióban és hangversenyeken.

1947-ben a *magyar lélek* még nem tűnt el teljesen a sajtó hasábjairól (száznegyven említés), de a népdallal s a pentatóniával való kapcsolatához egyre inkább csak a Köznevelés levelezői s a vidéki újságok híradásai közöltek adalékokat, melengető együttérzéssel, de nem minden dilettantizmus nélkül. Már csak Szegeden érezték szükségét és lehetőségét annak, hogy a *magyar lelket* és a pentatóniát összekössék Karácsony Sándor nevével, kinek 1939-ben megjelent könyve, *A magyar észjárás*, mély hatást gyakorolt Kodály felfogására.⁴⁷ De a hatás kölcsönös volt. Az Ortutay–Kodály-szóváltáshoz fűzött kommentárban írta a Szegedi Friss Újság:

„Zenében, mint a nyelvben is – írja Kodály, a nemzetnevelő – csak hungarocentrikus kiindulással kezdhetjük ésszerűen a nevelést. Erre épüljön föl a többi, a

42 N.N. [Járdányi Pál]: „A rádió új szünetjele.” *Esti Szabad Szó* XLVII/144 (1945. szeptember 20.): 2.

43 N.N. [Járdányi Pál]: „Rádiófigyelő. A mostoha népdal.” *Szabad Szó* XLVIII/105 (1946. május 15.): 4.

44 Járdányi Pál: „Népi zene – népi politika.” *Szabad Szó* XLVIII/60 (1946. március 17.): 4. Gyűjteményes kiadása: Berlász, Járdányi írásai, i.m., 349–350.

45 Járdányi Pál: „Parasztfiúk munkásindulót?! Gondolatok a munkásság és a parasztság zenei közeledéséről.” *Szabad Szó* XLVIII/126 (1946. június 9.): 9. Gyűjteményes kiadása: Berlász, Járdányi írásai, i.m., 353–355.

46 Járdányi Pál: „Zenei razzia Budapesten II. Látogatás egy középiskolában.” *Szabad Szó* XLVIII/147 (1946. július 7.): 7. Gyűjteményes kiadása: Berlász, Járdányi írásai, i.m., 357–358.

47 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. (Budapest: Exodus, 1939.)

nyugati zene ismertetési élvezete.” Eszünkbe jut Karácsony Sándor pompás fogalmazása: az az igazság, hogy a zenében hét hang van, igazság, de nem magyar igazság. A magyar igazság szerint a zenében öt különféle hang van! Íme, ezekért a magyar igazságokért, magyarságunk sajátosságainak védelméért harcolunk: a népzene és a népkultúra győzelméért!⁴⁸

A naiv (?) vidéki hangra Mérei Ferenc válaszolt 1948-ban, a *magyar lélek* azon évi mintegy hetven említéseinek egyikében. Érvelés helyett ő már a kiválasztottságnak azt a fensőbbeséges, gyűlölködéstől sem mentes hangját ütötte meg tárgyával szemben, amely hamarosan az egész kommunista *Afterwissenschaft* jószerivel egyetlen érvelési tónusát fogja képezni más értékek képviselőivel szemben.⁴⁹ Jellemzi az átalakulást Bóka László 1949. február 4-én *Népiesség és népnevelés* címmel az MDP Kulturális Akadémiáján tartott előadásának egy passzusa, amelynek éle immár kimondottan Karácsony Sándor ellen irányult:

Az igazi, a hivatásszerű „népies” nevelés az a pedagógiai irányzat, amely Karácsony Sándor nevéhez fűződve a debreceni egyetem bölcsészeti karán valóságos iskolát csinált magának. Ez a pedagógiai elmélet két forrásból táplálkozik: egyrészt a magyar néplélek egy egészen sajátos meghatározásából, másrészt a protestáns vallásosság egy szektaszerű misztikus fajtájából. E zűrzavaros világnézet szerint nevelésünknek a magyar lélek tényéből kell kiindulnia, abból, hogy „örök sorsunkban nem változott semmi, ezer esztendő óta mindig más-más lében feladva, mindig ugyanaz volt a dolgunk”.⁵⁰

Az 1949. év összesen tizenöt találatából csak az emigráns lapok nyilatkoznak más tónusban a *magyar lélekről* – nemritkán írógépen írt és kézzel sokszorosított példányaikon. Az 1950-es év kilenc előfordulása történeti szövegekből származik, s hogy a következő évben számuk tizennyolcra szökik fel, az az Új Emberen és a nyugati lapokon kívül komikus módon a magyar írók kongresszusán részt vett Borisz Polevojnak köszönhető, akinek üdvözlő szavait négy újság is kötelességszerűen lehozta: „Legyetek hűséges színvonalas és lelkes mérnökei a *magyar léleknek* [kiemelés tőlem].”⁵¹ Rendkívüli alkalomkor rendkívüli magyar embernek is megengedték, hogy szóba hozza

48 N.N.: „Tallózás. Kodály Zoltán.” *Szegedi Friss Újság* I/14 (1947. november 12.): 4.

49 „Vaskos kötetekben fejtették ki e spekulatív nevelés-tudomány magyar művelői a »magyar gondolkodás« és a »magyar lélek« misztikus magvát, – de nem zavarta pátoszukat és nem riasztotta lelkiismeretüket a kizárólagos tekintélyelv német módszereinek 150 esztendő uralma a magyar népoktatásban.” Mérei Ferenc: „A falakon belül. A neveléstudomány feladata.” *Köznevelés* IV/22 (1948. november 15.): 549–552., 550.

50 Bóka László: „Népiesség és népnevelés.” *Szabad Nép* VII/32 (1949. február 8.): 6.

51 N.N.: „Együtt örülünk veletek...” *Néplap* VIII/100 (1951. április 29.): 2.

a *magyar lélek* sorsát, ha azt a maga magyar szívében viselte. A leggyönyörűbb, legáratlanabb eset dr. Palló Imre nevéhez kapcsolódik, aki 1953-ban ekképp ünnepelte a szovjet kultúra hónapját:

Akkor követjük tehát helyesen a szovjet példát, ha minden erőnkkel a nemzeti zeneművészetünk kifejlesztésén dolgozunk. Kodály Zoltán és Bartók Béla munkája, útmutatása nyomán a magyar népdalfeldolgozások sokaságából és a népi dallamok felhasználásával született számos zeneműből válogathatnak előadóművészeink. Aligha lehet mai zeneművészeink számára szebb feladat, mint hogy saját művészetünkkel is feldíszítve visszaadjuk a dolgozó népnek azt a virágot, amely az ő szülőföldjéből, az ő lelkéből, a magyar földből, a magyar lélekből fakad!⁵²

Akik tudták, kicsoda dr. Palló Imre, azt is tudták, hogy szülőföldje ugyan magyar föld, de Románia területén fekszik.

Kiegészítésül tegyük hozzá: noha a digitális tudománytár nem dolgozza föl az 1945 utáni zenei folyóiratokat, szóhasználatuk gyorslemezét elvégezhetjük a Zene-tudományi Intézet 20–21. Századi Archívumának folyóirat-adatbázisa segítségével. A Zenei Szemlében két helyen kísért a *magyar lélek*, mindkettő a szerkesztő Bartha Dénes stílusát jellemzi:

Jóleső érzés, hogy nemzetünk mostani példátlan anyagi és morális elesettségé közepe mégis van legalább a magyar kultúrának Kodály személyében olyan szószólója, akit, mint a magyar szellem, a magyar lélek igazi nagykövetét a mai világ két ellentétes pólusán mindenütt egyforma, osztatlan szeretettel és tisztelettel vesznek körül.⁵³

Bartók és Kodály zenéje ma a legelső márka a világon; még mennyivel inkább azzá lehetne, hogyha a művelt külföld nagyszabású zenekari műveiket nemcsak a magyar lelkiségtől idegen karmesterek és zenekarok sokszor torzító előadásából ismerné, hanem a legelső magyar karmesterek, a legelső magyar koncert-zenekar hiteles és magávalragadó interpretációjából!⁵⁴

Az Új Zenei Szemlének éppen a Zenei Hét megnyitójára megjelent számában Szelényi István Liszt *Történelmi arcképeinek Széchenyi-tételéről* írva szólította meg a magyar lelket, igaz, nem saját szóval, hanem Isoz Kálmánra hivatkozva, de hallgatólagos

52 N.N.: „Éljen a szovjet és a magyar nép megbonthatatlan barátsága!” *Szabad Nép* XI/49 (1953. február 18.): 3.

53 B. D. [Bartha Dénes]: „Kodály Zoltán hangversenyei Európában és Amerikában.” *Zenei Szemle* 1947 (II.): 110–111., 111.

54 Bartha Dénes: „Magyar zenepolitikai feladatok az 1948-as szabadságévre.” *Zenei Szemle* 1947 (IV.): 197–202., 202.

egyvetértéssel.⁵⁵ Talán ezt az érdekes cikket azonosíthatjuk Szelényinek a sajtóban előzetesen „Intonáció” címmel bejelentett közleményével.⁵⁶ Benne a tudós-komponista a Széchenyi-arckép hangvételei között ötfokú témát is fölismerni vél. Elemzése méltó kiindulásul szolgálhatott volna a komoly tudományos vitához a nemzeti hagyomány valódi intonációs rétegeiről, ha a rendezők valódi vitát kívántak volna kezdeményezni a forradalmi romantika trónra emelése helyett.

2.

Kodály az „intonáció” szót csak „énekeljünk tisztán” jelentéssel használta (zongora nélkül!).⁵⁷ Az újabb értelmezésre nem volt kíváncsi, ezért – mint írtuk – távol maradt az intonációvitától, nem hallgatta meg Szabolcsi előadását és Járdányi hozzászólását. A Zenei Hét komolyzenei hangversenyein azonban néhányszor megjelent.⁵⁸ Sajtóhíradás szerint ott volt a november 24-én, szombaton reggel kezdődött értékelő ülésen is. Ott volt, és végighallgatta Szabó Ferenc vérszomjas kirohanását Járdányi „problematikus” *Divertimentó*ja ellen, amit a pentatónia, Járdányi és ő maga, Kodály Zoltán elleni támadás követett. Szabó Ferenc kerülte Kodály említését, és Járdányit tette meg bűnbaknak. Felszólalása megmutatta – mennydörögte –, hogy „zenénk területén nem egyszer nyílt, reakciós megnyilatkozással is találkozunk”, ezért „nem állíthatjuk azt, hogy a művészi és politikai elvtelenséget immár végleg felszámoltuk, hogy a klikkszellemet zenénk minden területéről már végleg kisöpörtük”.⁵⁹ A klikkszellem emlegetése

55 Szelényi István: „Kettős hangvétel Liszt egyik művében.” *Új Zenei Szemle* II/11 (1951. november): 22–25., 23.

56 N.N.: „Az Új Zenei Szemle novemberi száma az Első Magyar Zenei Hét kérdéseit tárgyalja.” *Magyar Nemzet* VII/272 (1951. november 22.): 5.

57 Természetesen ismerte a gregorián „intonatio” fogalmát, és használta a szó német alakját a Mosonyinak írott Liszt-levelek közreadásában.

58 Kodály Emma háztartási naplójának nehezen olvasható 1951. november 17. és 27. közötti bejegyzései szerint Kodály a november 17-ei megnyitót követően bizonyosan jelent volt 18-án, vasárnap a délelőtti és esti, valamint a szerda esti rendezvényeken. Kodály Archivum, HN-1951.

59 Rövidített közlés a Népszava 1951. november 25-ei számában. N.N.: „Zeneművészetünkkel előre a népért, a békéért és a szocializmusért! Szabó Ferenc elvtárs beszámolója nyitotta meg az I. Magyar Zenei Hét vitáját.” *Népszava* LXXIX/275 (1951. november 25.): 5. A Járdányi-ügyet többször, többen pertraktálták a tágan felfogott jelenkori magyar zene krónikás irodalmában; magam is levontam következtetéseimet az általam akkor ismert dokumentumokból, először rádió-előadásokban az 1990-es évek elején, majd kibővítve 2014-ben megjelent *Magyar képek* című tanulmánykötetemben: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből (1940–1956)*. (Budapest: Balassi, 2014.) 297–301. Nem kívánom megismételni az ott előadottakat, csupán újabb források bevonásával kiegészíteni, és ezáltal a történetek hátterét talán világosabban körvonalazni.